

eredményeket, amelyek a két magyar scriptor munkáját áttekintve az európai prédikációs irodalom hazai beágyazódásáról, sőt a magyarországi latin sermoirodalom európai recepciójának korai állomásairól most világossá váltak (az utóbbihoz bécsi és velencei kódexek a Leuveni Kódexével párhuzamos magyar vonatkozású anyaga szolgáltat adatokat). A magyar kódexíró szerzetesek munkája új fényben mutatja a 13. század végi teológiai műveltséget: „az európai, elsősorban itáliai, kisebb mértékben franciaországi, főképpen dominikánus sermoirodalom egykorú vagy közel egykorú legjobb művelőinek produktumai ismertek voltak hazánkban, sőt ezek mintájára magyar domonkosok névszámú prédikációkat szerkesztettek.” (262–263.)

Úgy vélem, hogy a Leuveni Kódex prédikációinak magisztrális feltáró munkája, az e munkából levont tapasztalatok és az elegáns mérték-tartással megfogalmazott következtetések egyben a vizsgálat új szakaszát alapozhatják meg. A nemzetközi sermorepertóriumot összeállító Schneyer nevéhez olyan publikációk is kapcsolódnak, amelyek a feltárt prédikációanyagok középkori homiletikai elméletekkel való összefüggéseit világították meg, vagy a magukban a szövegekben, például azok prothemáiban olvasható megállapításokból egész szinkron elméleti rendszereket tettek rekonstruálhatóvá (*Die Erforschung der scholastischen Sermones und ihre Bedeutung für die Homiletik: Ein Hinweis auf die Bedeutung der scholastischen Sermones für die Theologie, Scholastik*, 39[1964]; *Die Unterweisung der Gemeinde über die Predigt bei scholastischen Predigern: Eine Homiletik aus scholastischen Prothemen*, München etc., Schöningh, 1968 /Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes zur Erforschung der Mittelalterlichen Theologie und Philosophie, N. F., 4/). E kezdeményezésekből azóta szintén virágzó kutatási témák lettek világszerte, amelyek az elsősorban a dogmatikai és hermeneutikai kérdéseknek, a szorosabban irodalmi jellemzők közül pedig főként a *divisio* és a belőle adódó diszpozíció vizsgálatának a főlényre uralta elemzéseket az implicit vagy explicit műfajelméleti tudatosság feltárását célzó irányokkal tudták kiegészíteni. Egyedül Vizke-

lety András nagyszerű könyvében is kitűnő anyag van együtt ezeknek a kontextusoknak a kibontásához.

KECSKEMÉTI GÁBOR

Tomka Szászky János: Magyarország első történelmi atlasza. Bp. 2004. Képzőművészeti Kiadó, 60 l.

Tomka Szászky János (1692–1762) a magyarországi pedagógiatörténet jelentős alakja, aki elsőként oktatta – 1734-től, a pozsonyi evangélikus líceumban – Magyarország történetét önálló tárgyként. Számos kiadott és kéziratban maradt írása ismeretes, ezek közül kettőt, az első magyar történelmi atlaszt és az ezt kiegészítő *Introductiót* tartalmazza a recenzeált kötet, amelyben Klinghammer István akadémikus „Beköszöntő”-je (5.) után előbb Török Enikő írását olvashatjuk „Tomka Szászky János és atlasza” címmel (7–8.), majd Tóth Gergely alapos tanulmányát „Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai”-ról (9–13.); ezt követik a jeles 18. századi kartográfus 1750/1751-ből cím nélkül ránk maradt történelmi atlaszának térképei Tóth Gergely magyarázataival (15–36.), majd Tomka Szászky *Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába* című, 1781-ben megjelent történeti földrajzi művének bőséges jegyzetanyaggal ellátott magyar fordítása (37–51.); a kötetet Rövidítésjegyzék (52.) és a „Bevezetés...” helynévanyagát tartalmazó Névmutató (53–60.) zárja.

Török Enikő tanulmánya tudtunkkal Tomka Szászky János eddigi legteljesebb életrajza, amely több ponton (pl. a születési dátummal kapcsolatban) korrigálja korábbi téves ismereteinket: részletesen kitér a jeles pedagógus magyarországi (zólyomi, füleki, rozsnói, besztercebányai, győri és pozsonyi), ill. német földön (Jénában) folytatott tanulmányaira, kiemelve, hogy Tomka Szászky 1717-től Bél Mátvás tanítványi köréhez tartozott – ami egyébként később szakmai pályájának alakulását is meghatározta –; továbbá ismerteti Tomka Szászky munkásságát, különös

tekintettel a kötetben is szereplő atlaszra, ill. történeti földrajzi vázlatra.

Tóth Gergely tanulmánya a kartográfiai jellegű kútfők számbavétele mellett a Tomka Szászky által használt elbeszélő forrásokat is elősorolja, és meggyőző példákkal mutatja be, hogy a jeles evangélikus pedagógus történelmi térképeire milyen hatást gyakorolt a 18. század közepén még tudományos nívóknak, újonnan felfedezett forrásnak számító – és egyformán megbízhatónak tekintett – anonymusi *Gesta Hungarorum* és Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzásáról* írott művének magyar (ill. Kárpát-medencei és észak-balkáni) vonatkozású passzusainak anyaga. A Névtelen Jegyző munkáját, amelyet ma már nem (vagy csak igen csekély mértékben) tartunk hiteles kútfőnek a 9–10. századi magyar historiára, 1746-ban jelentette meg első ízben Johann Georg Schwandtner osztrák historikus; a bizánci bazileusz művét ezzel szemben korábban is számon tartotta az európai történetírás, csak éppen a magyar vonatkozású adatokra nem figyelt fel a hazai tudományosság, míg Kéri Borgia Ferenc 1740-ben kiadott Bizánc-történetében fel nem hívta rájuk a figyelmet. Historiográfiai szempontból különösen is érdekes, izgalmas vállalkozás, hogy Tóth Gergely egyszersmind Tomka Szászky munkamódszerének rekonstrukciójára is kísérletet tesz (még hozzá nézetünk szerint eredményes kísérletet), amikor részletesen is kitér arra, hogy az első magyar történelmi atlasz szerzője mely pontokon és hogyan próbálta közös nevezőre hozni a fenti két forrás közléseit, folyamatosan egyeztetve azokat korábbi ismereteivel, pl. a Thuróczy János krónikájából ismert adatokkal.

Tomka Szászky János három példányban fennmaradt, könyvészeti adatok nélküli „címlapból” és tizenkilenc térképből álló, az egyes térképlapokon 1750-es vagy 1751-es évszámot közlő atlaszát – mint az Török Enikő tanulmányából kiderül – *Regnum Hungariae, Parvus atlas Hungariae* vagy *Tabellae geographiae Ungariae antiquae* címen ismeri a korábbi szakirodalom; a recenzeált kötet összeállítója a *Magyarország történelmi és közigazgatási atlasza* címváltozat alatt hozza. (A címloldal érdekessége egyéb-

iránt, hogy a magyar Szent Korona országai közt Erdély címerét egy igen ritka, csak a 18. század közepén előforduló és mindaddig csupán két példányban ismert variánssal mutatja: a közismert, vágott címerpajzs itt süvegezett változatban szerepel, amelyen a süveg heraldikai jobb oldalára jut az eredeti címerben a pajzsfő közepén látható sas – méghozzá a megszokott növekvő sas helyett teljes alakban megrajzolva –, a bal oldalra pedig a közkeletű magyarázat szerint a székelységet szimbolizáló naparc és félhold: Erdély címerének ilyképpen való megjelenítését a szakirodalom eddig csak egy 1741-ben vert emlékéremről és az Erdélyi Fejedelemséget nagyfejedelemség ragjára emelő 1765-i uralkodói oklevélből ismerte. Ugyancsak nem szokványos – bár kétségkívül nem is példa nélkül álló – heraldikai megoldás Halics és Lodomeria címerének egy hasított pajzson történő egyesítése.) Az atlasz előbb két térképen Székíthiát, vagyis a Prut és a Volga közé eső területet mutatja be, amelyet – ahogy azt Tóth Gergely bevezető dolgozatából is megtudhatjuk – a korabeli történetírás a „magyarság bölcsőjének” tekintett; majd hat térkép foglalkozik a Kárpát-medencének a magyar honfoglalást megelőző korai történetével; ehhez mérten meglepően kevés, mindössze három tábla mutatja be a középkori Magyarországot. Az atlasz közigazgatási jellegű része hat térképen részletezi a 18. század közepének megerendését, az ország részekre (partes) és kerületekre (districtus) való felosztását; végül két táblán a Kr. u. 4. századból való ún. „Tabula Peutingeriana” kelet-európai szelvényeinek részletei láthatók. Az egyes térképeket kiváló minőségű fényképeken tanulmányozhatjuk, címük latin és magyar nyelven is szerepel; alattuk pedig még ugyanazon az oldalon olvashatók Tóth Gergely történeti és kartográfiai jellegű magyarázatai, megjegyzései.

Az atlasz történeti térképei (2–12. és 19–20. táblák) ma már jobbára mint tudománytörténeti kuriózumok vagy historiográfiai-kartográfia-történeti források tarthatnak számot figyelmünkre. A kommentáranyag szerzője többek közt arra is felhívja a figyelmünket, hogy igen érdekes megfigyelünk, miképp próbálja összhangba hoz-

ni Anonymus ma már koholtnak tekintett, a magyar honfoglalást megelőző korokra vonatkoztatott adatait egyéb, azóta is hitelesnek tartott ismeretekkel: érdekes látni, ahogy a 3. táblán a Bföborbanszületett Konstantinnál olvasható adatok a magyarok nyugat felé vonulásáról kontaminálódnak a Névtelen Jegyző által koholt históriákkal, mint pl. Kijev állítólagos ostroma Álmos serege által; a 8. táblán, az „avar Nyugat-Hunniát” bemutató térképen pedig egymásra vetül Balbulus („Hebegő”) Notker sankt-galleni szerzetes 9. századi művének Tomka Szászký által félreértett közlése az avar ringekről vagy hagiákról és a 9. századra bizonyítottan anakronisztikus anonymusi helynévanyag. A 10. táblán, a nyolc kapitányságra felosztott Magyarországot avagy Turkiát bemutató térképen, ahol a címben szereplő névhasználat (Turkia említése) Bföborbanszületett Konstantin hatásáról árulkodik, Tomka Szászy a magyarok nyolcadik törzseként a kunokat említi, pedig a bizánci uralkodónak *A birodalom kormányzásáról* írott műve alapján a kabaroknak kellene e minőségben szerepelniük: itt alighanem szintén Anonymus vezette félre szerzőnket, hiszen a kunok hét vezére és népük, amely valójában még Közép-Ázsiában élt a 9. században, csak az ő gestája szerint csatlakozott Kijev szintén csak általa vélelmezett ostroma után a magyarokhoz.

A 11. táblán az ún. Nagy-Magyarország látható, vagyis mindazon területek térképe, amelyek a magyar királyok titulátúrájában akár csak az igénycímek szintjén is jelentkeztek (a kommentáranyag itt is szerencsésen utal Schwartner Márton 1798-ban megjelent, *Statistik des Königreichs Ungarn* c. munkájára, amelyben a Tomka Szászkýnál nagyjából két generációval fiatalabb leíróstatistikus az ilyesfajta országfogalmat a „legtágasabb értelemben vett Magyarország-nak” nevezi). Feltűnő, hogy a Habsburgok örökös tartományainak jelölése a térképen sem színezés, sem felirat tekintetében nem különül el a magyar Szent Korona országaitól, sőt azonos módon szerepel a térképen pl. Macedónia is, amely sem korábban, sem a 18. században nem tartozott a középkori magyar királyok vagy a későbbi Habsburg-uralkodók felségterületéhez:

a térkép ebben a formában a Szent Korona országain túl alighanem minden olyan vidéket kíván tüntetni, ahová a magyar királyok vagy vezérek valaha is sikeres hadjáratot vezettek. Ugyanitt érdemes felfigyelnünk arra, hogy a Szent Korona országainak területén belül viszont Tomka Szászký önálló egységként tünteti fel a macsói és a szörényi bánságot, amelyek pedig sosem szerepeltek az uralkodói titulusok sorában: ennek talán az lehet az oka, hogy a többi 13–15. századi bánsággal szemben a fent nevezett kettő az érett és a kései középkorban kiemelt fontossággal bírt, előjáróik pedig az országbárok sorába számítottak (a macsói bán 1270-től, a szörényi pedig 1233-tól).

A 12. táblán a középkori Magyarország látható, „hercegi és királyi részre felosztva” – ahogy arra Tóth Gergely is felhívja a figyelmünket, ez a típusú országmegosztás csak a középkor egyes periódusaiban valósult meg. A térképen a hercegi terület (ducat) a Tiszántúlt öleli fel, Szatmártól a Temes-vidékig: ezt a konstrukciót talán a 14. századi krónikakompozícióban és a Thuróczy-krónikában szereplő, de csak a 11. században adatható bihari dukátusból alakította ki a történelem-kartográfus alkotó képzelete. Erdély és Szlavónia neve mellett ugyan nem szerepel a „hercegség” elnevezés, de Tomka Szászkýnak a recenzeált kötetben foglalt másik írásából egyértelműen kiderül, hogy szerzőnk az előbbi esetében tudott róla, hogy időről időre azt is hercegek kormányozták; ráadásul mind az erdélyi, mind a szlavón területek eltérő színnel szerepelnek a közigazgatási térképen. Szlavónia ezen a táblán (mint az atlasz több más helyén is) újkori határai között szerepel, a Dráva–Száva-közének középső és keleti harmadában; hasonló anakronizmust tapasztalunk több megye elhelyezésével kapcsolatban is, különösen az ország középső, alföldi területein: a kommentár alighanem ezúttal is helyesen feltételezi, hogy a tévedések javarészt a közigazgatás török kori és azt követő átalakulásának rovására írhatók, vagyis Tomka Szászký ezúttal saját korának viszonyait vetítette vissza a múltba. Ez utóbbi hipotézist bizonyítja az a körülmény is, hogy a következő, 13. táblán szereplő térkép a 18. század közepének

Magyarországról pontosan ugyanazon határok között ábrázolja Szlavóniát és számos „problémás” megyét (pl. Bodrog, Bács, Solt, Arad), mint a középkori közigazgatást bemutató. Feltűnő, hogy a 12. térképen Tomka Szászky a középkori bánóságok közül csak a korábban a Szent Korona önálló országaként szerepeltetett macsói és szőrényit ismeri 'banatus' titulus alatt, a többi (a szeberniki, az orbácsi és a sosem létezett Haram elnevezéssel illetett orsovai bánóságot) egyszerűen megyének minősíti.

Történeti jellegű az atlasz végére illesztett 19. és 20. táblán látható térkép is: ezek, mint arról már volt szó, a „Tabula Peutingeriana” néven ismert, a Kr. u. 4. században keletkezett úttérképnek a Kárpát-medence nyugati felét és környezetét érintő szelvényeiről készített részleges másolatok.

Az atlasz közigazgatási része (13–18. táblák) csak a schwartneri definíció szerinti „legszorosabb értelemben vett Magyarország” állapotaival foglalkozik, vagyis nem jelöli a Drávántúlra (Horvátországra és Szlavóniára), ill. Erdélyre vonatkozó adatokat. Az ide sorolható hat térkép közül az első Magyarország közigazgatási beosztását mutatja be, a második a bírósági kerületeket tünteti fel, a továbbiak pedig az egyes bírósági kerületekhez tartozó megyékről adnak részletesebb képet. Meglepő módon ezek az egykorú állapotokat rögzítő táblák sem maradéktalanul pontosak. Tóth Gergely magyarázataiból bőségesen citálhatjuk Tomka Szászky tévedéseit: a 15. tábla pl. hibásan a Dunán inneni kerülethez sorolja Komárom megyét (amely aztán – helyesen – már a Dunán túli kerület részeként szerepel a 16. táblán); a 16. tábla szintén téves adatot közöl, amikor Esztergom megyét a Dunán túli kerületen belülré helyezi; a 17. tábla szerint pedig a Tiszán inneni kerület része lett volna Csongrád megye, míg a valóságban a Tiszán túli kerülethez tartozott.

Feltűnő, hogy Tomka Szászky milyen sokféle alaptérképet használt atlasza készítéséhez: különösen szembetűnő ez a 6. számú táblának a többiétől eltérő vízrajzi hálózatát szemlélve, itt ti. a szerző a Lázár deák 1528-i térképét nem ismerő 16. századi – 17. század eleji térké-

pészeti hagyományt követve mintegy kiegyenesíti Dunakanyart és hegyesszögben rajzolja meg a Duna és a Tisza összefolyását; ill. furcsa eltérés látható az európai és ázsiai Székfűhiát bemutató 2. és a Nagy-Kunországot ábrázoló 3. számú táblán között is, amennyiben az egyébként szinte mindenben teljesen hasonló alaptérképeken a Krím (Chersonesus) jelentősen különböző keleti partvonallal látható. Az ország 18. század közepi közigazgatási és bírósági beosztását mutató 13. és 14. táblák alaptérképe szintén eltérő, ami azért is meglepő, mert másutt Tomka Szászky éppen e két nagyobb méretarányú térkép adatait egymásra vetítve mutatja be korának Magyarországot négy részletesebb térképen.

Tomka Szászky másik, az atlasz szerves kiegészítőjének tekinthető, *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi* című munkájának magyar fordítását *Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába* cím alatt közli a kötet. A két részre osztott, tételszerű tömörségű írás az ókori állapotokról szólva a római kori viszonyokat tárgyalja: előbb Pannónia határait adja meg, ill. a két Pannónia provincia városait és kisebb településeit lajstromozza; majd a Kárpát-medence római uralom alá nem vetett részeiről szól hasonló szerkezetben, igaz, a vonatkozó források gyérebb volta miatt jóval szerényebb terjedelemben. A középkori Magyarország földrajzáról szóló második rész első négy fejezete a mai fogalmaink szerinti népvándorlás-korral foglalkozik: előbb a gót Nyugat-Hunniával kapcsolatos adatokat közölve tulajdonképpen a Kárpát-medence 5–6. századi viszonyait próbálja meg ábrázolni, mint a jegyzetapparátus is írja, elsősorban Bonfini műve alapján; az avar Nyugat-Hunniá bemutatása a 6–9. századot öleli fel, ugyanazon koncepció szerint (és ugyanazon tévedésekkel terhelve), mint a kötetben szereplő atlasz 8. tábláján; ezt követően Tomka Szászky Nyugat-Hunniá morva korszakáról beszél (mert szerzőnk korának meggyőződését követve úgy vélte, hogy a 9. századi nagymorva állam az egész Kárpát-medencére kiterjedt, sőt még azon is túl); végül a népvándorlás-kori jegyzékek sorát az anonymusi gesta

alapján összeállított lajstrom zárja a honfoglaláskorinak vélt települések listájával (és olyan, jellegzetesen a Névtelen Jegyző hatásától árukkodó tévedésekkel, mint [Ó]buda Ecilburg névalakkal történő említése vagy az Alpár homokján lokalizált Gyümölcsény erdejének szerepeltetése); a középkori állapotokat bemutató második rész és egyben az *Introductio* a középkori Magyarország bemutatásával zárul: itt megint megfigyelhető, hogy Tomka Szászky kora tudományos színvonalának megfelelően elsősorban a török hódítás által egyáltalán nem vagy csak részben érintett területek egykori topográfiájáról rendelkezett részletekbe menő ismeretekkel. Az *Introductio*hoz gazdag jegyzetanyag csatlakozik, amely szerencsés módon egyszerre kellőképpen informatív és mértéktartóan tömör; legfeljebb csak azt a jelentéktelen nyomdahibát tehetjük szóvá, hogy a 49. jegyzethez tartozó indexszám a szövegközben hibásan, 47-esként szerepel.

A Képzőművészeti Kiadó tavaly megjelentetett kötetével a földrajztudomány, a történettudomány, és a kettő határterületére eső kartográfia-történet és történeti földrajz is értékes könyvvel gazdagodott. Török Enikő és Tóth Gergely mintaszerű pontosságú bevezető tanulmányai, az atlaszhoz és az *Introductio*hoz írott részletes magyarázataik, ill. jegyzeteik, továbbá a kötet következetes szerkesztettsége a könyvet az egyetemi oktatásban is kiválóan használhatóvá teszi: a kartográfia-történeti kurzusok forráskiadványként, a történeti földrajzi szemináriumok pedig segédanyagként támaszkodhatnak és minden biznnyal fognak is támaszkodni rá. A recenzens örömmel idézi ismertetője végén a kötet „Beköszöntő”-jének szerzőjét, Klinghammer István professzort: „Köszönet a Szerzőknek, hogy alapos munkájukkal elének tárták Tomka Szászky tevékenységét, és a Kiadónak, hogy hozzáférhetővé tette ezt az értékes művet!”

KÖRMENDI TAMÁS

Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XII. (Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös nominatae XII). Főszerk.: SZÓGI László. Bp., 2005. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 369 [2] l.

Újabb kötetel gazdagodott az Egyetemi Könyvtár kiadásában megjelentetett „Évkönyvek” sorozat. A kötet szerkezetét tekintve négy téma köré csoportosul: az Egyetemi Könyvtár Gyűjteménye, az Egyetem- és felsőoktatástörténet, Irodalomtörténet, irodalomelmélet és Művészettörténet.

A kötet tematikája színes, és nem csak laikus érdeklődők számára, de a szakmabelieknek is figyelemfelkeltő és hézagpótló, minthogy a szerzők új eredményeiket közlik tanulmányaikban, számos esetben cáfolva a korábbi téves megállapításokat, továbbá vázolják azokat a kérdéseket, amelyek továbbra is nyitottak.

Az első tanulmány szerzője Beregszászi Magdolna, felsorolja a budapesti Egyetemi Könyvtár állományába tartozó Suetonius-kódexre (Cod.Lat.13.) vonatkozó kutatások eredményeit, és a korábban elfogadott véleményekkel szemben megállapítja, hogy az említett kódex nem eredeti korvina, hanem Vitéz-kódex, és csak 1472 után kerülhetett a királyi könyvtárba. Domokos György és Vida Máté tanulmánya a Magyarországon létező legrégebb Dante-művet tartalmazó Dante-kódex (Cod.Ital.1.) nyelvéről nyújt képet, emellett tárgyalja a kódex fizikai jellemzőit, nyelvét, ezen belül is fonetikai, alak- és mondattani megfigyeléseit; a tanulmány külön érdeme, hogy először szerepelteti nyomtatásban az „Aphorismata” néven ismert hét lapnyi bölcs mondások gyűjteményét latin és középkori venetói volgaréban írt szöveg átiratát. Németh András tanulmányának tárgya a Cod.Lat.20. jelzetű kódex, különös tekintettel a benne található „38. Phalarisz-levél”-re, amely első alkalommal jelenik meg nyomtatás-